

მარინე ფუთურიძე

ზოომორფული ორნამენტული ტრადიცია და მისი ცვალებადობის დინამიკა ბრინჯაოს ხანის კულტურებში: აღმოსავლეთ საქართველოს შემთხვევა

პრეისტორიული ხანის ძველ სამყაროში ორნამენტაციის მრავალფეროვან ვარიანტთა შორის ერთ-ერთ გავრცელებულ ტრადიციას ზოომორფული თემატიკა წარმოადგენს, რომელიც საკმაოდ ფართოდ დამახასიათებელი მოვლენა ჩანს არა მხოლოდ მახლობელი აღმოსავლეთის, არამედ სამხრეთ კავკასიის რეგიონისთვისაც (ფუთურიძე 2012: 219-233). თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ მახლობელი აღმოსავლეთის სხვადასხვა კულტურულ ცენტრში აღნიშნული თემა გარკვეულად უფრო ადრეულ ეტაპზე და გაცილებით ფართოდ იყო წარმოდგენილი. სამხრეთ კავკასია კი, რომელიც მახლობელი აღმოსავლეთის უკიდურეს ჩრდილო პერიფერიას წარმოადგენს კულტურული განვითარების თვალსაზრისით, ზოომორფული ორნამენტაციის პრეხენტირების მხრივ, ძირითადად, ბრინჯაოს ეპოქის დასაწყისიდან ავლენს ინტერესს.

ჩვენი კვლევა ამჯერად მხოლოდ სამხრეთ კავკასიის ერთ კონკრეტულ არეალში, კერძოდ კი, აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებულ ბრინჯაოს ხანის სხვადასხვა კულტურაში წარმოდგენილ ზოომორფულ ორნამენტაციას, მისი ცვალებადობის დინამიკაზე თვალის გადევნებასა და ინტერპრეტირებას წარმოადგენს. საკითხის გეოგრაფიის ამგვარად შეზღუდვა გამომდინარეობს, უპირველესად, თვით თემის და ასევე ამ ტიპის მასალების განსაკუთრებით ფართო მოცულობიდან. აქვე დავსძენთ, რომ, პერსპექტივაში, აღნიშნული კვლევის საბოლოო მიზანი, მაინც, მთელი სამხრეთ კავკასიის მასშტაბით მონაცემთა გაანალიზება, მისი ცალკეული რეგიონების შესწავლის შედეგების შეჯერება და საკითხის მთლიანობაში გააზრებაა, რაც, ცხადია, ხანგრძლივ სამუშაოს წარმოადგენს და არაერთი მკვლევრის საგანგებოდ კოორდინირებულ შესწავლას მოითხოვს. ამჯერად კი, კვლევის დასაწყისი ეტაპის შედეგებს შევთავაზებთ პრეისტორიული ხანით დაინტერესებულ მკითხველს და ვთვლით, რომ ეს, საკითხის მთლიან კონტექსტში შესწავლის ხანგრძლივ გზაზე, სამხრეთ კავკასიის

ცალკეული რეგიონების ეტაპობრივად და თანმიმდევრულად კვლევის თვალსაზრისით სწორი მიდგომაა.

უპირველესად, ხაზი გვინდა გაუხსნათ იმას, რომ ზოომორფული თემატიკა წარმოდგენილია სხვადასხვა ტიპისა (თიხის ჭურჭელი და მცირე პლასტიკის ნიმუშები) და სხვადასხვა ფაქტურის (თიხა, ლითონი, ქვა) არტეფაქტებზე, რის გამოც, ცხადია, განსხვავებულია მათი პრეზენტირების ტექნიკური თუ სტილისტური ხერხები და თვით ორნამენტული სახის გადმოცემა.

მთელი ამ მრავალფეროვანი პროდუქციიდან ჩვენ მხოლოდ თიხის ჭურჭელზე მოცემულ ზოომორფულ დეკორს, მისი გადმოცემის ხასიათს და ბრინჯაოს ხანის განვითარების დინამიკაში დანახულ ამ ორნამენტული თემის ცვალებადობასა და მხატვრულ სტილს შევხებით. აღსანიშნავია ის ნიუანსი, რომ თვით კერამიკის ფაქტურა, ზოგადად, ზოომორფული დეკორის სხვადასხვაგვარად პრეზენტირების შესაძლებლობას იძლევა. ფერთა გამაზე აქცენტირების ხერხით, ეს შეიძლება იყოს აღნიშნული სახეების მოხატვის, გრავირების ან რელიეფური პლასტიკის გამოყენებით გადმოცემა. შესაბამისად, ბრინჯაოს ხანის ცალკეულ კულტურათა თიხის არტეფაქტები მათ ვარიაციულ, განსხვავებულ ვერსიებს გვთავაზობენ და ის, საბოლოოდ, სწორედ ამა თუ იმ კულტურისთვის მახასიათებელ ფაქტორად ყალიბდება. ამის თვალნათელ მაგალითებად ამთავითვე შეიძლება დავასახელოთ ადრეული ბრინჯაოს ხანის თიხის ჭურჭელზე გრავირებით, რელიეფური ტექნიკითა და ცხოველის ფორმის მქონე ჭურჭლის სახით შესრულებული ნიმუშები; შუა ბრინჯაოს ხანის ნაწარმზე – მოხატვის, გრავირების, ე.წ. „სავარცხლის კბილის“ შტაპითა და რელიეფური ხერხების გამოყენებით, ხოლო გვიანი ბრინჯაო-ადრეული რკინის ხანის შემთხვევაში კი, ძირითადად, ჭურჭლის სხვადასხვა ნაწილზე მიძერწილი ცხოველის პლასტიკისა და ნაკაწრი ტექნიკის გამოყენებით წარმოდგენილი ზოომორფული მოტივის დეკორი და, რაც ძალიან საყურადღებოა, დიდი ქრონოლოგიური ინტერვალის შემდეგ კვლავ ჩნდება ფაუნის ფორმის თიხის ჭურჭელი (ახვლედიანი 1999: ტაბ. LXVIII, LXIX, LXX, LXXI, LXXII). განსაკუთრებით აქტუალური კი ამ უკანასკნელ ეპოქაში ლითონის ზოომორფული პლასტიკა ხდება (აბრამიშვილი 1997:1-22; Abramishvili, Abramishvili 2008:351-363; ფიცხელაური 2013: 520; ლორთქიფანიძე 2002: 80, სურ.:51, 93; სურ.:60, 62, 95; სურ.:66, 96; სურ.:70, 97; სურ.:71, 109; სურ.:85, 110; სურ.:87, 88, 111; სურ.: 91, 112-120; სურ.:93-98, 100,103,105).

ბრინჯაოს ხანის მთელ ქრონოლოგიურ განვითარებაში თიხის ჭურჭელზე ზომორფული თემატიკის გამოჩენა იწყება ადრეული ბრინჯაოს ხანიდან. თუმცა მტკვარ-არაქსის კულტურასთან დაკავშირებით ნიშანდობლივია, რომ მის უადრეს ეტაპზე, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდუბე-კიკეთის ჯგუფის ძეგლების სახელითაა ცნობილი, კერამიკის ორნამენტაციაში ზომორფული მოტივი თითქმის არ გვაქვს წარმოდგენილი. ის თავს იჩენს მხოლოდ ამ კულტურის განვითარებულ, II ეტაპის ნიმუშებზე და უწყვეტად გაჰყვება მას, როგორც უადრესად დამახასიათებელი თავისებურება მისი არსებობის ბოლომდე.

მტკვარ-არაქსის კულტურის მოსახლეობის მიერ შექმნილ პროდუქციაზე, რომლისთვისაც პრიორიტეტული დარგი სწორედ მეთუნეობა იყო და სადაც ის ავლენდა თავისი შემოქმედებითი პოტენციალის მაქსიმუმს, რა თქმა უნდა, განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა გარემომცველი სამყაროს გადმოცემის შემთხვევებს. ამ მიმართებით, მტკვარ-არაქსელ მოსახლეობას მკაფიოდ ახასიათებს ცხოველური თემატიკის სხვადასხვაგვარად, მრავალგვარი კომბინაციით გადმოცემის მცდელობა. ეს არის სწორედ ის რეალობა, რომელშიც ის ცხოვრობდა და ბუნებრივია კიდევ, რომ ცდილობდა მის ასახვას. ამ ფაქტს უტყუარად ადასტურებს არა მხოლოდ ცხოველთა და ფრინველთა დამახასიათებელი ნიშნების კარგად ცოდნისა და რეალისტურად (ზოგჯერ კი სქემატურად) გადმოცემის მცდელობა, არამედ მათ ყოფით გარემოში მიკვლეული ზოლარქეოლოგიური მონაცემები, სადაც სწორედ იმ ცხოველთა ძვლოვანი მასალა იქნა დადასტურებული, რაც მოსახლეობას ასახული აქვს თიხის არტეფაქტების ორნამენტაციაზე ან გამოყენებული აქვს, როგორც შრომის იარაღი. ამის მკაფიო ილუსტრაციად შეიძლება დავასახელოთ ირმის რქის ძირისაგან დამზადებული მიწის სახვნელი იარაღი (დლონტი, ჯავახიშვილი 1962: ტაბ. XXXIII¹¹) ქვაცხელების ნამოსახლარიდან, ასევე, ხარის რქისა და ლულოვანი ძვლებისაგან დამზადებული სხვადასხვა არტეფაქტი (დლონტი, ჯავახიშვილი 1962: ტაბ. IV²⁰⁸⁻²¹²).

ვფიქრობთ სრულიად არ იწვევს გაკვირვებას ის, რომ მტკვარ-არაქსელ მეთუნეს დაებადა სურვილი, სხვადასხვა და საკმაოდ რთული შინაარსის გეომეტრიულ და სიმბოლურ გამოსახულებათა გვერდით (შანშაშვილი 1999; შანშაშვილი 2005: 84-94), თიხაში გადმოეცა ცხოველური თემები. მათი ყველაზე პრიორიტეტული საქმიანობა – მეთუნეობა, ამის ყველაზე კარგ შესაძლებლობასა და ასპარეზს აძლევდა და ის, რომ კერამიკის წარმოება მათი აქტივობის საყვარელი სფეროა, ესაც ნათლად

იკითხება მათ ნახელაუში. ამიტომაც მტკვარარაქსელი ცდილობს ჭურჭელს, უტილიტარულ დანიშნულებასთან ერთად, სარიტუალო, ესთეტიკური და მაღალმხატვრული იერი შესძინოს და ამისთვის ორნამენტულ სიუჟეტში რთავს ისეთ რთულად შესასრულებელ სახეებს, როგორც ზომორფული გამოსახულებებია. საფიქრებელია, რომ ამით ის, ჯერ ერთი, იძლევა მისეული გარემოს, ასევე სამყაროსადმი დამოკიდებულების ასახვის მცდელობას და, მეორეც, განსაკუთრებულ იერს აძლევს მისთვის ყველაზე მნიშვნელოვან თიხის პროდუქციას.

ზომორფული თემის შემცველი არტეფაქტები უხვად მოიპოვება მტკვარარაქსულ ნამოსახლარებსა და დასაკრძალავ ძეგლთა შორის, რომელთაგან მხოლოდ ერთ ნაწილს შევხებით. თიხის ჭურჭლის ზედაპირზე მოცემული ზომორფული მოტივი შესაძლებელია რამდენიმე ტიპად (თუ ჯგუფად) დიფერენცირდეს, კერძოდ: ფრინველები, გარეული ცხოველები და შინაური ცხოველები. ამასთან, მათ შორის საკმაოდაა წარმოდგენილი რქოსანი პირუტყვიც (თხა, ირემი, ხარი, ჯიხვი).

საყურადღებოა ირმის გამოსახულებიანი კერამიკული ნაწარმი, რომელიც საკმაოდ რეალისტურია და საეჭვოს არ ხდის ცხოველის სახეობის დადგენას. მათ შორის განსაკუთრებულად დახვეწილი სტილით გამოირჩევა ქვაცხელების ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ჭურჭლის ხუფზე რელიეფური ტექნიკით გადმოცემული დატოტვილრქებიანი ირმის გამოსახულება (დლონტი, ჯავახიშვილი 1962: ტაბ. XXVII3), რომელიც დამოუკიდებელი ორნამენტის სახითაა მოცემული წრიული არტეფაქტის ცენტრში.

საინტერესოა, რომ ზომორფულ თემატიკას ადრეული ბრინჯაოს ხანის მეთუნე მხოლოდ დამოუკიდებელ ორნამენტულ სახედ კი არ გამოსახავს, არამედ ზოგჯერ მთელ სიუჟეტს ქმნის მისი მონაწილეობით. ამგვარი ფაქტი გვაქვს ახალციხის ამირანის გორის №36 სამარხში აღმოჩენილ თიხის ჭურჭელზე, რომელზეც პიქტოგრამული ნიშნებია მოცემული. მისი გამთხრელი, ტ. ჩუბინიშვილი ამ დეკორის ორიგინალურ ინტერპრეტირებას იძლევა და თვლის, რომ აქ გამოსახული მრავალფიგურიანი კომპოზიციის პირველ ნაწილზე მოცემული უნდა იყოს შეწირული წერო, მის წინ კი – „საკურთხეველი“ (ჩუბინიშვილი 1965: 136, ტაბ. VIII1). რასაკვირველია, საკურთხეველი აქ პირობითი სიმბოლოთი გვაქვს წარმოდგენილი, რომლის გამოსახვასაც პრეისტორიული ხანის მხატვარი მხოლოდ სიმბოლური ფიგურით ახერხებს. თუმცა წეროს, როგორც ნაყოფიერების მნიშვნელობის მქონე

ფრინველთან მართკუთხა ნიშან-სიმბოლოს „საკურთხეველად“ მიჩნევა საფუძველს მოკლებული არ ჩანს. აღნიშნული ჭურჭლის საკულტო მნიშვნელობას, ვფიქრობთ, ხაზს უსვამს მასზე მოცემული სიუჟეტის დანარჩენი ნაწილების სიმბოლოებიც. კერძოდ კი, რთული გეომეტრიული დეკორი (როგორც ამ სიუჟეტის მეორე ნაწილი) იმავე ავტორს „სამსხვერპლოდ“ და მასთან თანმხლებ გაურკვეველ ნიშნად აქვს მოაზრებული (ჩუბინიშვილი 1965: 136, ტაბ.VIII2). რაც შეეხება ჭურჭელზე მოცემული კომპოზიციის კიდევ ერთ მონაკვეთს, რომელიც გადაბმული რომების უწყვეტ ჯაჭვად არის მოცემული, ის მკვლევარს გველის გამოსახულებად აქვს ინტერპრეტირებული (ჩუბინიშვილი 1965: 136, ტაბ.VIII3). გამოსახულების ამგვარი გააზრების სასარგებლოდ მიუთითებს სამი რომბისებური ნიშნის ჰორიზონტალურ ღერძზე წარმოდგენა და თავის ნაწილის მოცულობის აშკარა სიპატარავე ტანის მონაკვეთთან შედარებით. ვფიქრობთ, რომ პიქტოგრამული ნიშნებით ორნამენტირებულ აღნიშნულ ჭურჭელზე აშკარად საკულტო მნიშვნელობის სცენა გვაქვს, რომელიც, ცხადია, სიმბოლოებითაა გადმოცემული. მათგან სიუჟეტის ორ დამოუკიდებელ მონაკვეთზე სრულიად აშკარად გვაქვს ზომორფული თემატიკა: პირველზე – წეროს, ხოლო მესამეზე კი – გველის გამოსახულებები. ეს კი ნიშნავს, რომ მტკვარარაქსელი მეთუნე საკულტო-სარიტუალო სცენას სწორედ ფაუნისტური გამოსახულებებით ტვირთავდა. აღნიშნული კერამიკის ორნამენტული სახე, რომელიც ღრმა ნაკაწრის ტექნიკითაა შესრულებული, ერთ-ერთი გამორჩეულია ამ კულტურის ორნამენტული სქემების კომპოზიციურ მრავალფეროვნებაში.

რქოსან პირუტყვთა გამოსახულების შემთხვევებიდან საინტერესოა თისელის სერის ნამოსახლარის კერამიკის ფრაგმენტზე მოცემული დეკორი. გარკვეულწილად, ცხოველი აქ სტილიზებულია, თუმცა გამოკვეთილად აქვს მოცემული რქები და ქვემოთკენ მორკალული კუდი (გოგოჭური, ორჯონიკიძე 2010: ტაბ.IV10,11), რის გამოც ის გამთხრელს თხად აქვს დეფინირებული. გამოსახულების სტილიზებულობა ძირითადად ეხება ტანს, რომელიც წვეროებით შეერთებული ორი სამკუთხედის სახითაა გადმოცემული, ხოლო ცხოველის მაღალი ყელი კი ტანიდან წამოსული ერთადერთი წვრილი ხაზითაა წარმოდგენილი, რომელსაც უშუალოდ რქები აგრძელებს. საინტერესოა ამ ორნამენტის სტილისტური პროგრამა, როცა პროფილში მოცემულ ცხოველის ტანს მხატვარი მკაფიოდ მორკალულ რქებს ანფასში ადგამს. თისელის სერის ნიმუშზე ცხოველის გამოსახულების სიმარტივესა და რაიმე დამატებითი ორნამენტული დეტალის გარეშე გადმოცემას ესმება ხაზი, კერძოდ,

ცხოველის ტანის გამომსახველი ორი სამკუთხედი სრულიად სადაა და მასში თავისუფალი სივრცე არავითარი დეკორით არ არის გადატვირთული. ამავე დროს ეს ორნამენტი კომბინაციაშია მოცემული სიმბოლოთი გადმოცემულ, გაურკვეველი (თუმცა ვუშვებთ შესაძლებლობას, რომ ის საძოვარს ასახავდეს ან, ასევე არ გამოვრიცხავთ, რომ პრესტორიელმა მხატვარმა ამით მთების გადმოცემის მცდელობა შემოგვთავაზა, მაგრამ რომელიმეს დაბეჯითებით მტკიცება, ცხადია, ჭირს) მნიშვნელობის ორრიგად შესრულებულ, წაკვეთილი სამკუთხედებით შევსებულ მართკუთხედის ფიგურასთან (გოგოჭური, ორჯონიკიძე 2010: ტაბ.IV10), სხვა შემთხვევაში კი ის დიაგონალებით გაყოფილ წრესთანაა გადმოცემული (გოგოჭური, ორჯონიკიძე 2010: ტაბ.IV11). ამგვარი სიმბოლური სახეები, რომლებიც აშკარად მოგვაგონებს ზემოთ დაწვრილებით აღწერილ ახალციხის ამირანის გორის № 36 სამარხის კერამიკის დეკორის ერთ ელემენტს, რასაკვირველია, ზოგადად, მტკვარ-არაქსელი საზოგადოების ერთიან მსოფლმხედველობრივ ხედვაზე მიგვანიშნებს, რომელიც გლობალური და უნივერსალურად გასაგები ხელოვნების ერთ ცდილობს გამოხატოს თავისი დამოკიდებულება სამყაროსადმი. ანალოგიური ზომორფული დეკორი, მოდელირებული წვეროებით შეერთებული სამკუთხედებით, ზველის სამარხის კერამიკაზეც არის დადასტურებული (ორჯონიკიძე 1983: ტაბ.275). გვინდა აღვნიშნოთ ამ მოტივის კიდევ ერთი ანალოგიის შესახებაც, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ძეგლი ჩვენი კვლევის ლოკალიზაციის არეალს სცდება, თუმცა კი, ცხადია, მტკვარ-არაქსის კულტურის გავრცელების ფარგლებში ექცევა. ესაა ადრეული ბრინჯაოს ხანის, შენგავითისა და არარატის ველის, სხვა ნამოსახლარებზე მიკვლეული, ღრმა ჯამებზე ნაკაწრი ტექნიკით შესრულებული, წვეროებით შეერთებული ორი სამკუთხედით შექმნილი რქოსანი ფაუნა (სავარაუდოდ, ირმები), წარმოდგენილი ჰორიზონტალურად გადმოცემულ რიგში (Мунчаев 1994:21, Табл.33,21), რითაც ნათლად ჩანს, რომ გადმოცემის ეს ხერხი, ზოგადად, დამახასიათებელია მტკვარ-არაქსის კულტურის საერთო სივრცისათვის. ამგვარად, აშკარაა, რომ ადრე ბრინჯაოს ხანის ხელოსნისათვის მთავარია გადმოსცეს (ან ის მხოლოდ ამგვარად ახერხებს იდვის გრაფიკულ გამოსახვას) რქოსანი ცხოველის მეტ-ნაკლებად რეალისტური სახე, ხოლო ფიგურის ცალკეული დეტალების სიზუსტე მისთვის მეორეხარისხოვანია. ცხოველის რქები გადმოცემულია საჩხერეში აღმოჩენილ ბრინჯაოს საკინძის თავზე, რომელიც წარმოადგენს ურმის ღერძის (ბორბლებით) და მის ცენტრალურ მონაკვეთზე მოდელირებული ხარის რქების

გამოსახულებას (ჩუბინიშვილი 1965: 134, სურ. 97). ასე რომ, ხარის გამოსახვა, ნატურალისტურად თუ სტილიზებული რქების სახით, საკმაოდ დამახასიათებელია ამ კულტურისათვის, რაც არც არის გასაკვირი იმდენად, რამდენადაც მტკვარარაქსელები განვითარებული მიწათმოქმედნი იყვნენ და მათ მეურნეობაში, ცხადია, ძალიან აქტუალური სწორედ ხარი იყო.

გარეულ და შინაურ ცხოველთა შორის, გარდა ფაუნის რქოსანი წარმომადგენლებისა, გვხვდება ასევე გველის გამოსახულებებიც. ღრმა ნაკაწრის ტექნიკით შესრულებულ ქვეწარმავლის სახესთან (ახალციხის ამირანის გორის №36 სამარხის კერამიკის აღწერილი შემთხვევა) ერთად, ქვემო არანისის (ახალი უნგალის) მტკვარარაქსულ ნამოსახლარზე აღმოაჩინეს დიდი მოცულობის სარიტუალო ჭურჭელი, სადაც სხვა ცხოველურ სახეებთან (მათ გამთხრელი ჯიხვად ან ვერძად თვლის) კომბინაციაში წარმოდგენილია რელიეფური ტექნიკით შესრულებული გველების გამოსახულებები (დლონტი 2006: 51-61, ტაბ.I,II). კომპოზიციურად, სტილისტურად და გადმოცემის მანერით ანალოგიურია ბადაანის ნამოსახლარზე, №1 კენოტაფში აღმოჩენილი კერამიკა, თუმცა მასზე გაცილებით სტილიზებული ზოომორფული სახეებია მოცემული (მირცხულავა 2010: 88, ტაბ.13), რომელიც რელიეფურად გადმოცემულ რთულ და აშკარად საკულტო შინაარსის ორნამენტს იძლევა. აღნიშნული ორივე კომპლექსის საკულტო კერამიკა, მხატვრულ-სტილისტური და შესრულების ტექნიკური ხერხების თვალსაზრისით, გამორჩეულად დახვეწილი ნიმუშებია ამ კულტურის მთელ სივრცეში, რომელიც ხაზგასმით მიუთითებს მტკვარარაქსელთა მიერ სარიტუალო სცენების გადმოცემისას სწორედ ზოომორფული სახეების პრიორიტეტულად გამოყენების მიდრეკილებაზე.

მტკვარარაქსულ ზოომორფულ თემატიკაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია წეროს ორნამენტს. ის საკმაოდ ხაზგასმულად არის წარმოდგენილი, კერამიკის გარდა, ლითონზეც და, როგორც ჩანს, საგანგებო რიტუალური დატვირთვაც გააჩნია. კერამიკის ზედაპირზე ის წარმოდგენილია როგორც გეომეტრიულ სახეებთან კომბინაციაში, ისე სრულიად დამოუკიდებელ თემად (Puturidze 2012:12-70, Fig.27). პირველ შემთხვევაში, რომლის მაგალითადაც მოვიყვანთ ოზნის ჭურჭელს (ჩუბინიშვილი 1965: 134, სურ.111), ის რელიეფური ხერხითაა გამოსახული ჭურჭლის დამოუკიდებელ, სხვა ორნამენტისაგან თავისუფალ, სივრცეზე ჰერალდიკურ პოზაში, ამ შემთხვევაში – ცილინდრული ფორმის ყელზე, რითაც, ვფიქრობთ, ხაზი აქვს გასმული მის საგანგებო დატვირთვას. წეროს გამოსახულება, როგორც წესი,

საფასადო ადგილასაა მოცემული და ძალიან იშვიათადაა გადატვირთული დეკორის სხვა ელემენტებით. ამის მაგალითად, გარდა ოზნის კერამიკისა, შეიძლება დავასახელოთ ახალციხის ამირანის გორის ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ნიმუშიც, რომელზეც წეროს რელიეფური გამოსახულება კორპუსის ყველაზე ცენტრალურ ადგილასაა მოცემული (ჩუბინიშვილი 1965: 134, სურ. 108), ან კიკეთში აღმოჩენილი ორყურა ქოთნის ყელზე რელიეფური ტექნიკით შესრულებული ამ ფრინველის სახე (ჩუბინიშვილი 1965: 134, სურ. 1010). სოფ. აგრანლოში აღმოჩენილ, მოწითალოდ ნაპრიალებ, კერამიკის ფრაგმენტზე გადარჩა სწორედ ის მონაკვეთი, რომელზეც რელიეფური ხერხით ნატიფად შესრულებული წეროს გამოსახულებაა (Narimanishvili 2012:88-105, Fig.16a). იმ იშვიათი შემთხვევებიდან კი, როცა გამოსახულება რთულ გეომეტრიულ სახეებთან კომბინაციაში გვაქვს წარმოდგენილი, უნდა აღვნიშნოთ ახალციხე-ასპინძის რეგიონში, ჭობარეთის მტკვარარაქსულ ნამოსახლარზე, № 5 ორმოში აღმოჩენილი თიხის სადგრის ფრაგმენტი, რომელზეც ღრმად ნაკაწრი ტექნიკით შესრულებული სამი ფრიზიდან შუა ფრიზზე გადმოცემულია წეროების მსვლელობა (Kakhiani, Sagona, et al.2013: 86, Fig.39₂, 54₅). მისი დანარჩენი ფრიზები კი შევსებულია ერთმანეთის საწინააღმდეგო მიმართულებით განლაგებული, თანაბარი ზომის დაშტრისული სამკუთხედებით, რომლებიც წეროების გამოსახულებებთან მთლიანობაში რთულ სიუჟეტს ქმნის.

გარდა კერამიკისა, წეროს გამოსახულება გვხვდება ლითონის ყველაზე პრესტიჟულ, სოციალური ასპექტის მანიშნებელ არტეფაქტებზეც. ქვაცხელების №2 სამარხში აღმოჩენილი დიადემა წარმოადგენს ცხოველური სტილის მრავალფეროვნად გადმოცემის კიდევ ერთ ნიმუშს (ღლონტი, ჯავახიშვილი 1962: ტაბ. XXXVI; Glonti, Ketskhoveli, Palumbi 2008:171, Fig.51), სადაც ნათლად იკვეთება სიმბოლოებით საკულტო სცენის პრეზენტირების შემთხვევა. ორი წეროს სახე ამ არტეფაქტზე წარმოდგენილია ორ ჯიხვთან (თავს უკან გადაგდებული რქებით), მზის დისკოებთან და გეომეტრიულ ორნამენტთან კომბინაციაში. მტკვარ-არაქსის კულტურის ლოკალიზაციის ფარგლებში, ბრინჯაოს ამგვარივე სიუჟეტით ორნამენტირებული დიადემის კიდევ ორი ნიმუში მოგვეპოვება გუდაბერტყას ნამოსახლარიდან (ორჯონიკიძე 2019: 40, სურ.17), რომელზეც წეროების, ჯიხვების და, სავარაუდოდ, ირმების გამოსახულებებით შექმნილი რთული კომპოზიციაა. წეროს, ისევე, როგორც დეკორის სხვა ელემენტების გადმოცემა კერამიკულ და ლითონის ნაწარმზე, ბუნებრივია, განსხვავებული ტექნიკით ხდება. ლითონის შემთხვევაში

გამოსახულების რელიეფურობას ოსტატი აღწევს პუნსონის ხერხის გამოყენებით, რა დროსაც გამოსახულებები იმდენად ახლო-ახლოსაა შესრულებული, რომ კონტურის ხაზის რელიეფურობის განცდას იძლევა. ამგვარად, მან კარგად იცის, რა ხერხით უნდა მიადწიოს გამოსახულების სასურველ, რელიეფურობის ეფექტს თიხასა და ლითონზე და შესაბამისი ტექნიკური ნიუანსების დაცვით ახერხებს ორნამენტის ფორმასთან სწორად კორელირებას.

სრულიად ახალი, მანამდე უცნობი ტიპის ზომორფული ფორმის თიხის ჭურჭლის ორი ნიმუში აღმოჩნდა ბოლო ხანებში არადერთის ორგორის ნამოსახლარის მტკვარ-არაქსულ ფენაში (Kvavadze, et al. 2019:500-522, Fig.2), რომელიც ახალი თვალთახედვით წარმოგვიჩენს ფაუნის თემის რეპრეზენტირების შესაძლებლობებს ადრეული ბრინჯაოს ხანის მეთუნეების მიერ. მხატვრულ-სტილისტურად და ფორმის მოდელირების მხრივ გამორჩეულად დახვეწილი ეს კერამიკა დღემდე უნიკალური, აშკარად საკულტო ნიმუშია მტკვარ-არაქსის კულტურის გავრცელების ფარგლებში და გამთხრელის მიერ მიიჩნევა, რომ ის, ცხადია, პროტოტიპს წარმოადგენს შემდგომი პერიოდების ზომორფული ფორმის ღვინის ყველა ჭურჭლისათვის (Kvavadze, et al. 2019:522). აღნიშნული ნიმუშები, ვფიქრობთ, აშკარად მეტყველებს ბრინჯაოს ხანის დასაწყისში ზომორფული თემატიკის იმ სრულიად ახალი ტიპის კერამიკის წარმოშობაზე, რომელიც მხოლოდ ათასწლეულზე მეტი ხნის წყვეტილის შემდეგ კვლავ გამოჩნდება შიდა ქართლის რეგიონში და გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ეპოქის მახასიათებელ სპეციფიკად გამოვლინდება.

გარდა ფაუნის დასახელებული წარმომადგენლებისა, ადრეული ბრინჯაოს ხანის კერამიკაზე ხშირად გვხვდება ისეთებიც, რომელთა სახეობების დადგენაც ვერ ხერხდება. ამის მაგალითად გამოდგება ბადია სამშვილდის სამაროვანიდან, რომელზეც ძალზე სქემატურად გამოსახულ ცხოველს მისი გამთხრელი, დიდი ალბათობით, ცხენის მსგავსად აღიქვამს (მირცხულავა 1975: 46-47, ტაბ. XIII.2), თუმცა, თვითონვე, ამ ცხოველის კონკრეტული სახეობის გამოცნობას, ძლიერი სტილიზებულობის გამო, შეუძლებლად მიიჩნევს, რაც, ვფიქრობთ, უფრო მართებულია. ასევე ძნელი სათქმელია, თუ რა ცხოველი გამოსახა მეთუნემ დიგაშენ I-ის ნამოსახლარზე აღმოჩენილ დერგზე, რომელსაც გამთხრელი თითქოს ძაღლს ამსგავსებს (ორჯონიკიძე 1998:16, ტაბ. II), თუმცა ის შეიძლება ასეთივე ალბათობით ფაუნის სხვა სახეობადაც მივიჩნიოთ. გაურკვეველი სახის ცხოველთა

გამოსახულებები მტკვარ-არაქსის არაერთ სხვა ძეგლზეც დასტურდება, მათ შორის სომხეთის ტერიტორიიდან (Badalyan, Avetisyan 2007: 243, 247, ტაბ. III-9-11) და სამხრეთ კავკასიის ფარგლებს გარეთ, მახლობელი აღმოსავლეთის რეგიონშიც (Kosay 1976: 36, 79, 84, 87; Dothan 1993: 37).

ამ კულტურასთან დაკავშირებით საჭიროდ მიგვაჩნია იმის ხაზგასმაც, რომ ზოომორფული ტიპის დეკორი მოცემულია არა მხოლოდ თიხის ჭურჭელზე, რაშიც მტკვარ-არაქსელები ზედმიწევნით დაოსტატებულები იყვნენ, არამედ ლითონზე და ასევე ქვისა და თიხის მცირე პლასტიკაზეც, რომლის ნიმუშებიც მრავლად გვაქვს ამირანის გორიდან (ჩუბინიშვილი 1963: ტაბ. XI; ჩუბინიშვილი 1965: 134, სურ. 96), ციხიაგორიდან (მახარაძე 1994: ტაბ. LXXI), ბადაანის ნამოსახლარიდან (მირცხულავა 2010: ტაბ. 19); ხარის ფიგურები (ისინი საკმაოდ ნატურალისტურად არის მოდელირებული და სწორედ რქების ნაწილია წინ წამოწეული) მოგვეპოვება ნახიჭევანის ქიულ-თეფედან და შრემ-ბლურიდან (ჩუბინიშვილი 1965: 134, სურ. 91, 2) და მტკვარ-არაქსის კულტურის ფარგლებში არაერთი სხვა კომპლექსიდან (მირცხულავა, ორჯონიკიძე, მინდიაშვილი, ჯაფარიძე 1992: ტაბ. LXIX; Мунчаев 1994: Табл. 131-3; 141-11; 17-24). ესწორედ ეს გვაფიქრებინებს, რომ ცხოველური სტილი მტკვარ-არაქსელთათვის, ზოგადად, იყო პრიორიტეტული და მასალის ფაქტურის ან არტეფაქტის ტიპის თვალსაზრისით შეზღუდვას არ ემორჩილებოდნენ.

არსებული მონაცემებიდან ჩანს (მათი რაოდენობა კი გაცილებით მეტია, ვიდრე აქ განვიხილეთ), რომ ზოომორფული ორნამენტული თემა უაღრესად მრავალფეროვანი და საინტერესო სტილისტური ვერსიებითა და სახეობებითაა (შინაური ცხოველები, გარეული რქოსანი პირუტყვი, ფრინველი, ქვეწარმავალი) წარმოდგენილი ადრეული ბრინჯაოს ხანის კერამიკაზე. მათი გადმოცემის ხერხებისა და სტილის თვალსაზრისით ის საკუთრივ მტკვარ-არაქსის კულტურის სპეციფიკურ მახასიათებლად გამოიყურება და ნაკლებ განვითარებას პოულობს ბრინჯაოს ხანის მომდევნო კულტურათა ზოომორფულსავე დეკორში. სწორედ ამის ხაზგასმულად აღნიშვნის და მრავალგვარად გადმოცემის მცდელობად მიგვაჩნია ის ნიმუშები, რომლებზეც ზემოთ შევანერეთ ყურადღება. მთლიანობაში შეიძლება ვთქვათ, რომ გამოსახულების მკაფიოდ სტილიზებული მანერით გადმოცემა უაღრესად დამახასიათებელია ადრეული ბრინჯაოს ხანის ამ კულტურისათვის, რომელიც მის შემდგომ უკვე აღარ პოულობს გაგრძელებას.

მასალის თუნდაც რეტროსპექტულად განხილვითაც კი ცხადი ხდება, რომ ცხოველური სტილის გადმოცემის ხერხები და მანერა იცვლება შუა ბრინჯაოს II, ანუ განვითარებულ ეტაპზე (Puturidze 2003:111-127, Fig.5.2) და ასევე გვიანი ბრინჯაოს ხანაში. მანამდე კი საკმაოდ საინტერესო მოვლენას ვაწყდებით იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ ვითარდებოდა და იცვლებოდა საკვლევი ორნამენტული თემა პოსტმტკვარარაქსულ პერიოდში. საერთოდ, ჰქონდა თუ არა მას გაგრძელება და ტრადიციის უწყვეტობა, ამ ნიუანსს გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება მტკვარარაქსული ორნამენტაციის ხასიათისა და სტილის ტრადიციის გადაცემისა და განგრძობითობის დადგენის მხრივ. თუკი ქრონოლოგიური განვითარების რეტროსპექტივაში შევხედავთ ზოომორფულ ორნამენტულ ტრადიციას, აღმოჩნდება, რომ დროის გარკვეულ მონაკვეთში ის საერთოდ იქნა მივიწყებული პოსტმტკვარარაქსულ, ანუ ე.წ. ადრეყორდანების კულტურის ეტაპზე. ამ ხანის მეთუნეების მიერ ის, როგორც ჩანს, უბრალოდ ნაკლებმოდურად არის მიჩნეული, რადგან კერამიკის ორნამენტირებაში შემოაქვთ სრულიად სხვა, ნოვატორული გეომეტრიული სახეები (Дедабришвили 1979: Табл. XXVI-XXIX, LIII-LIV, LVIII-LX). ამ კულტურულ-ქრონოლოგიურ ეტაპს თავისი სირთულეები გააჩნია და მასში ზოგიერთი არსებითი საკითხი კვლავ სადავოდ რჩება (ფუთურიძე 2012: 219-233), მაგრამ, თუკი დღემდე მიღებულ პოზიციას დავეყრდნობით, ადრეყორდანულ კულტურაში დიფერენცირებული ორი ეტაპის: მარტყოფისა და ბედენის არსებობის შესახებ (ჯაფარიძე 1998), მაშინ უნდა ვაღიაროთ, რომ მთელი ამ მოკლე, დაახლოებით 350-400-მდე წლიანი ეტაპის მანძილზე ზოომორფული თემატიკა კერამიკაზე საერთოდ აღარ გვხვდება (ჯაფარიძე 1998: 12-19, 41-50, ტაბ. III, V-VIII, XX-XXVII, XXXII-XLI; Дедабришвили 1979: Табл. XV-XXX, XLVI-LX; Sagona, Zimansky 2009: 187-191, Fig. 5.21). ერთადერთი შემთხვევა, რომელიც დღემდე მოგვეპოვება ადრეყორდანების ეპოქის ასამდე კომპლექსის კერამიკული პროდუქციის მრავალრიცხოვანი ანსამბლიდან, არის თეთრიწყაროს რაიონში გათხრილ ტყემლარას №4 სამარხში აღმოჩენილი ქოთანის, შემკული ვერტიკალურად შესრულებული ორი რელიეფური კლაკნილის გამოსახულებით, რომელსაც გამთხრელები გველად მიიჩნევენ (შატბერაშვილი 2010: 187, ტაბ. IV1). ის იმდენად სტილიზებულია, რომ მისი წაკითხვა ზოომორფულ სახედ, ვფიქრობ, მხოლოდ მაყურებლის ინდივიდუალურ ხედვაზეა დამოკიდებული და დაბეჭვითებით მტკიცება ძნელია. სხვა მკვლევარი ამავე გამოსახულების ინტერპრეტაციისას აშკარად თავს იკავებს მისი ქვეწარმავლის სახედ მიჩნევისაგან

და აღნიშნავს, რომ ამ ნატიფი ჭურჭლის „შემკობას წარმოადგენს ვერტიკალური რელიეფური ზოლების მწკრივი კორპუსზე...“ (ორჯონიკიძე 2015: 27), რაც უფრო დამაჯერებელი ჩანს. დღეისათვის არცერთი სხვა, თუნდაც ასეთი სათუო, შემთხვევა ცხოველის გამოსახვის მცდელობისა მარტყოფისა და ბედენის ყორღანების მასალათა შორის საერთოდ არ დასტურდება. სიმბოლური ელემენტი, რაც, სავარაუდოდ, შეიძლება არაპირდაპირ დაუკავშირდეს საკვლევ საკითხს, არის ბედენის კულტურის ზოგიერთი ტიპის ჭურჭელზე არსებული ყურის სპეციფიკური ტიპი, რომელიც, გარკვეულწილად, ცხოველის აცქვეტილ ყურს მოგვაგონებს (ჯავახიშვილი 2017: ტაბ. LIV) და სამეცნიერო ლიტერატურაში ზოგჯერ ცხოველური სტილის, ზოგჯერ კი მენისკისებური ტიპის ყურადაა მოხსენიებული.

ამდენად, მარტყოფის ჯგუფის ძეგლების გამოჩენისთანავე ზოომორფული ორნამენტაცია თიხის ჭურჭელზე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ, წყდება. მისი არარსებობა ბედენის კულტურის თიხის ნიმუშებზე, რაც ასევე უდავო ფაქტია, ცხადია, გააკვირვებას იწვევს. ჯერ ერთი, ამ სოციუმის ყოფასა და ბიოგარემოში ძალიან ინტენსიური ჩანს მეცხოველეობის დარგის, განსაკუთრებით კი წვრილფეხა საქონლის განვითარება (ჯავახიშვილი 2006: 309-340; Mindiashvili 2012:71-89; საქართველოს არქეოლოგია 1992:124-146) და მეორეც, ბედენელი ოქრომჭედელი ხომ პირველია, რომელიც ქმნის ურთულეს ზოომორფულ სახეს ლითონის პლასტიკაში – წნორის ყორღანის ოქროს ლომის სახით (Дедабришвили 1979: Табл. LXVII) და საოცარია, რატომ უვლის გვერდს ის ზოომორფულ ორნამენტულ თემას კერამიკის ორნამენტაციისას? ვფიქრობთ, რომ ეს მომენტი ინტერესსა და კითხვებს უდავოდ ბადებს.

ამ მცირეხნიანი წყვეტილის შემდეგ ზოომორფული დეკორის განვითარება კვლავ ინტენსიურად აგრძელებს არსებობას ძვ.წ. 21-ე საუკუნის დასაწყისიდანვე და ის უკვე უწყვეტად გვაქვს წარმოდგენილი ბრინჯაოს ხანგრძლივი, რამდენიმე ათასწლოვანი ქრონოლოგიური ეპოქის ბოლო საფეხურის ჩათვლით.

შუა ბრინჯაოს ხანის თრიალეთის კულტურამ განსაკუთრებულად წარმოაჩინა ზოომორფული ორნამენტული თემის განვითარების ტენდენცია მისი გამრავალფეროვნებისა და დახვეწის თვალსაზრისით. აღსანიშნავია, რომ ამ კულტურის მატარებელმა საზოგადოებამ მისი პრეზენტირება სრულიად განსხვავებული მასალის საშუალებით სცადა და, შესაბამისად, ცხოველური სტილით შემკული ნიმუშები მოგვცა თიხისა და ძვირფასი ლითონების ჭურჭელზე,

სარიტუალო ნივთებზე და ლითონის მცირე პლასტიკის ნიმუშის სახით. უნდა ითქვას, რომ სამივე კატეგორიის ნაწარმი ერთნაირად მაღალმხატვრული დონის ნიმუშებია და ისინი ზედმიწევნით ზუსტად გადმოსცემენ ამა თუ იმ ცხოველის დამახასიათებელ ნიუანსურ თავისებურებებს, თუმცა, მასალის შესაბამისად, რასაკვირველია, სხვადასხვა ტექნიკური ხერხის გამოყენებით. აშკარაა, რომ თრიალეთის კულტურის არსებობის ხანაში კვლავ წინ იწევს ზოომორფული თემატიკა ზოგადად და ის როგორც ტორეგტიკის, ისე თიხის ნაწარმის შემკობაშიც საკმაოდ პრიორიტეტული ხდება.

ჩვენი ინტერესის შესაბამისად, ამჯერად მხოლოდ კერამიკაზე მოცემულ ცხოველურ სტილსა და მისი გადმოცემის ტექნიკურ ხერხებზე შევანერებთ ყურადღებას. ისინი ორნამენტირებულია სხვადასხვა, კერძოდ კი – გრავირებული, რელიეფური, ნაკაწრი, ე.წ. „სავარცხლის კბილის“ ტექნიკით და ჭურჭლის ზედაპირზე შესრულებული მოხატვით. ამას გარდა, ორნამენტის გადმოცემის ტექნიკურ მხარესთან ერთად განსხვავებულია ზოომორფული სახეებიც, რომელთა შორისაა: წყლის ფრინველები, ნიამორი თუ ჯიხვი, გველი და სხვა რქოსანი ცხოველები. რაც შეეხება ტორეგტიკაზე წარმოდგენილ ფაუნისტურ სახეებს, გაცილებით უფრო გამრავალფეროვნებულია ცხოველთა ის წრე, რომლის გადმოცემაშიც დაოსტატებულია თრიალეთელი ოქრომჭედელი. თრიალეთის ტორეგტიკის ღირსშესანიშნავ ნიმუშებზე მოცემულია: ლომის, ირმის, ონაგრის, არწივის, ხარის (ვერძის) და ცხვრის (თხის) ზედმიწევნით რეალისტურად გადმოცემული გამოსახულებები (Куфтин 1941: 78-100, Табл. LXXXVIII, XCI, XCII, XCVII, C; Puturidze 2003: 119, Fig. 5.7). რასაკვირველია, ცხოველური თემის პრეზენტირება განსხვავებული სიუჟეტითა და ტექნიკური ხერხებითაა მოცემული კერამიკისა და ლითონის ფაქტურებზე და ის შესაბამისობაშია იმ მასალასთან, რომელზეც ხდება მისი გადმოცემა, ამიტომ ტექნიკური ხერხების შერჩევა ხდება ინდივიდუალური მიდგომით. რაც შეეხება კერამიკაზე მოდელირებულ ცხოველურ სტილს, ის წარმოდგენილია, როგორც ერთიანი სიუჟეტის ნაწილი ანუ კონკრეტული სახე, რაც გაცილებით ამრავალფეროვნებს მას, და ასევე, სრულიად დამოუკიდებელი ზოომორფული გამოსახულების სახითაც. გვარდა ამისა, უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს სიუჟეტის შინაარსში ცხოველის ან ფრინველის წარმოჩენის პრინციპს. ამის საილუსტრაციოდ მშვენიერი მაგალითია ე.წ. „წყლის სქემის“ მოტივით მოხატული კერამიკა, რომელზეც შევრონებში მოქცეული ტალღური სქემა, რომელიც ცალსახად

წყლის შინაარსს გადმოსცემს (ამას ასევე ხაზს უსვამს ჭურჭლის ფორმაც – ჩიდრია, რომელიც სწორედ სითხისთვის განკუთვნილ ჭურჭელს წარმოადგენს), ჰარმონიულადაა შერწყმული წყლის ფრინველთა გამოსახულებებთან, რომლებიც კომპოზიციურად ზუსტადაა ჩაწერილი შევრონებს შორის თავისუფალ სივრცეში (Куфтин 1941: 78-100, Табл. LXXXI, LXXXII; A Glance from the Bronze Age 2010: 28, Fig21) ან სრულიად იმპროვიზაციულად (გოგაძე 1972: ტაბ.15 4,16,22, 17 26,35, 198,20;Есаян 1976: 102, табл. 83_{1,2}; Кушнарєва 1993: 114-115, рис. 42, 43, 124-125, рис. 48, 49;Devedjian 2006: Col. Tab. VII_{3,5,6}; Tabs. 6, 79, 94; Pls. 138).ამ კერამიკული ნიმუშების გავრცელების გეოგრაფია და მისი ნაირსახეობრივი ვერსიებიც ძალიან ფართოა, სადაც ფრინველთა გამოსახულებები ბევრგან დომინირებს, სულერთია, ის აღმოსავლეთ ანატოლიაშია აღმოჩენილი, ვანი-ურმიისპირეთის აუზში თუ სამხრეთ კავკასიის სხვადასხვა რეგიონში (ფუთურიძე 2019: 115-130).ეს კი, ვფიქრობთ, მოხატული კერამიკის ამ ტიპის შემთხვევაში (თრიალეთის კულტურის სხვა – კრემისფერ ფონზე ყავისფრით მოხატულ ხეიბზე ცხოველური თემა საერთოდ არ გვხვდება) ზოომორფული თემის აქტუალობაზე მიუთითებს.

წითელზე შავით მოხატული კერამიკის ეს მოტივი ერთ-ერთ წამყვან ნაწარმად მიიჩნევა თრიალეთის კულტურისათვის, სადაც ზოომორფული თემაა წინ წამოწეული. წყლის ფრინველთა ანალოგიური გამოსახულებები, ოღონდ ნაჭდევ კონტურში ე.წ. „სავარცხლის კბილის“ შტამპის სახით გადმოცემული, წარმოადგენს დმანისში გათხრილ სამარხში აღმოჩენილი მდიდრული კერამიკის ერთ-ერთ კომპონენტს (Кахиანი, Глигвашвили 2007: 99-100). ის, ჯერჯერობით, ერთადერთი შემთხვევაა, წყლის ფრინველთა მოხატვის გარდა, სხვა ტექნიკით გადმოცემისა და, ამდენად, განსაკუთრებით ნიშანდობლივი. აშკარად გამორჩეულად პრეზენტაბელურ და, სავარაუდოდ, სარიტუალო ფუნქციის მქონე აღნიშნულ ჭურჭელს, მხარზე დატანილ ფართო ფრიზში რთული კომპოზიციური სიუჟეტი აქვს გადმოცემული, სადაც წამყვანი სწორედ ზოომორფული თემატიკაა. გარდა წყლის ფრინველებისა, კომპოზიციის დამოუკიდებელ კომპონენტს წარმოადგენს კვლავ ე.წ. „სავარცხლის კბილის“ ტექნიკით ჰერალდიკურ პოზაში შესრულებული ნიამორების (თუ ჯიხვების) ორნამენტი, რომელზეც ცხოველის თავს უკან გადაგდებულ გრძელ რქებზეა განსაკუთრებული აქცენტი გაკეთებული.თრიალეთის კულტურის კერამიკულ ნაწარმზე არცთუ ხშირად, მაგრამ რქოსან ცხოველთა სახეობები მაინც მოგვეპოვება. ცხოველის გამოსახვის შემთხვევები ძირითადად წარმოდგენილია მაღალხარისხიანი

კეცის თრიალეთურ შავად გამომწვარ კერამიკაზე, სადაც სრულიად დამოუკიდებლად ან სხვა გეომეტრიულ სახეებთან კომბინაციაში მოგვეპოვება გველის, უმეტესწილად რელიეფური ტექნიკით შესრულებული, საკმაოდ რეალისტური გამოსახულებები წალკის №23 ყორღანიდან და მესხეთ-ჯავახეთიდან, ახჩიის №14 ყორღანიდან (გოგაძე 1972: ტაბ.261; ჯაფარიძე, კიკვიძე, ავალიშვილი, წერეთელი 1981: 72, სურ.27256, ტაბ. XXXVII256).

შუა ბრინჯაოს ხანისათვის ზოომორფული თემატიკის ერთ-ერთი საუკეთესო პრეზენტირებაა წარმოდგენილი ახჩიის №4 ყორღანის დერგზე, რომელიც ძალიან საინტერესო სურათს იძლევა ფაუნის სხვადასხვა სახეობის გამოსახვისა და სიუჟეტის კომპოზიციის თვალსაზრისით. მხარზე დატანილ ფართო სარტყელში წარმოდგენილი ნაკაწრი და წერტილოვანი ტექნიკით შესრულებული სახეები იმდენად სტილიზებულია, რომ გამთხრელები მათ შესახებ ცხოველების ან ფრინველების გადმოცემაზე მიუთითებენ (ჯაფარიძე, კიკვიძე, ავალიშვილი, წერეთელი 1981: 47, სურ.14). იკონოგრაფიულად აქ ცხოველთა, ერთ შემთხვევაში კი, სავარაუდოდ, ფრინველის მსვლელობაა გადმოცემული, რომელთა შორის გარკვეული ინტერვალებით დაბალ ფეხებზე აღმართული, ერთმანეთში ჩაწერილი მართკუთხედების გაურკვეველი დანიშნულების ოთხი ერთნაირი გამოსახულებაა მოცემული (არ გამოვრიცხავთ, რომ საკურთხევლის სტილიზებული სახეც შეიძლება იყოს). საყურადღებოა, რომ ერთ შემთხვევაში, სავარაუდოდ, ფრინველის და დანარჩენში კი ცხოველთა (ერთობლიობაში სულ შვიდი) გამოსახულებებიდან, მხოლოდ ერთზე იკითხება მკაფიოდ რქები და წვერები, რითაც, ალბათ, თხის გადმოცემას შეეცადა პრეისტორიული მეთუნე. ამგვარი, თრიალეთური კერამიკის ორნამენტაციის სხვა შემთხვევებისაგან ერთგვარად აშკარად განსხვავებულად პრეზენტირებული ზოომორფული სახეები და სხვა ელემენტებიც, ვფიქრობთ, ჭურჭელზე მოცემულ საკულტო სიუჟეტზე უნდა მიუთითებდეს.

ამდენად, შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებულ ეტაპზე ზოომორფული თემატიკა ახასიათებს როგორც შავად გამომწვარ, ისე წითელზე შავად მოხატულ კერამიკულ ნიმუშებს და ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არ ჰქონდა კეცის ფაქტურასა და ზედაპირის დამუშავებას. აქვე გვინდა ხაზი გავუსვათ სხვა ნიუანსებსაც, კერძოდ კი იმას, რომ ცხოველური კომპოზიციები გაცილებით მრავლად და მრავალფეროვნადაცაა წარმოდგენილი თრიალეთურ ტორეგტიკაზე, ვიდრე კერამიკულ ნაწარმზე და, რაც სიმპტომატურია, თრიალეთის ბრწყინვალე

ყორდანების კულტურაში თითქმის არ გვხვდება თიხის ან ქვის მცირე პლასტიკის ცხოველთა ფიგურები. ამ თვალსაზრისით სხვაობა ხაზგასმით მკაფიოა მტკვარ-არაქსის კულტურასთან მიმართებით.

ზოომორფული თემატიკის რეტროსპექტულ ანალიზთან დაკავშირებით დასასრულს შევეხებით გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის კერამიკულ პროდუქციას, სადაც ასევე ფიგურირებს ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო ფაუნის ტიპები. ყველაზე მეტი რაოდენობით ცხოველთა გამოსახულებანი გვხვდება თრელის სამაროვანზე, რომელიც, შეიძლება ითქვას, ამ ეპოქის ერთ-ერთი კლასიკური ძეგლია. ამ სამაროვნის სხვადასხვა სამარხში პრეზენტირებულია გველის, ირმის, ხარის, ვერძის და ასევე გაურკვეველი სახეობის ცხოველების გამოსახულებები.

თრელის №79 სამარხის ორეყრა ჭურჭელზე, რომელსაც ამ ძეგლის მკვლევარი ძვ.წ. IX საუკუნით ათარიღებს, წარმოდგენილია რელიეფურად შესრულებული გველის გამოსახულება (ახვლედიანი 1999: 37, ტაბ. XXIV). გველი, კვლავ რელიეფურადვე პრეზენტირებული, №7 სამარხის ჭურჭლის კორპუსზეც გვხვდება. ეს კომპლექსი ძვ.წ. VIII-VI სს თარიღდება, რაც მიუთითებს, რომ ქვეწარმავლის გამოსახვა საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდში დასტურდება. ის ახასიათებს როგორც ადრეული, ისე შუა ბრინჯაო II და, ასევე, გვიან ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის არქეოლოგიურ კულტურებს. თრელის სამაროვნის ძვ.წ. XI ს. დასასრულითა და X ს. დასაწყისით დათარიღებულ №137 სამარხის მასალაში ცხოველური თემა ერთადერთ ჭურჭელზე გვხვდება და ის ნაკაწრი ტექნიკით შესრულებული ირმის გამოსახულებითაა წარმოდგენილი (ახვლედიანი 1999: 36, ტაბ. XXXVII). უადრესად საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ამ ეპოქაში ფაუნის თემა არა მხოლოდ თიხის ჭურჭელზე ორნამენტის სახითაა მოცემული, არამედ ასევე წარმოდგენილია ჭურჭლის მთლიანი ფორმის სახით, ისევე, როგორც ეს მტკვარ-არაქსის კულტურის შემთხვევაშია დადასტურებული. ამის საილუსტრაციოდ იკმარებდა ვერძის ფორმის ჭურჭელი თრელის №16 სამარხიდან, რომელიც რვა ერთეულის სახით მოგვეპოვება (ახვლედიანი 1999: ტაბ. LXVIII, LXIX, LXX, LXXI, LXXII) და ყველამათგანი გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის პერიოდს (ძვ.წ. VIII ს. ბოლო-VII ს. პირველი ნახევარი) განეკუთვნება. ამ ძეგლის პუბლიკატორი ნ. ახვლედიანი ვარაუდობს, რომ ამგვარი ჭურჭლის რაოდენობა გაცილებით მეტი იქნებოდა, იქიდან გამომდინარე, რომ აქვე ვერძის თავის ფრაგმენტების საკმაოდ რაოდენობა აღმოჩნდა (ახვლედიანი 1999: ტაბ. LXXIII). ცხოველის ეს სახეობა – ვერძი, საკმაოდ გვხვდება ხოვლეს ნამოსახლარის

მცირე პლასტიკის თიხის ნიმუშთა შორის (მუსხელიშვილი 1978: 104, ტაბ.: XXIV^{2383,2383-1}, XXXII^{2299,2300}), ამიტომ ის, ზოგადად, აღნიშნული ეპოქის მახასიათებელ ზომორფულ სახედ შეიძლება ჩაითვალოს. ვერძის ფორმის ჭურჭელთან დაკავშირებით საყურადღებო თვალსაზრისი აქვს გამოთქმული თრელის ზემოაღნიშნული კერამიკის მკვლევარს, ნ.ახვლედიანს, რომელიც თვლის, რომ ჭურჭლის ეს ტიპი გამონაკლისს წარმოადგენს რკინის ფართო ათვისების ხანის აღმოსავლეთ საქართველოსათვის და ისიც ნიშანდობლივ ფაქტად მიაჩნია, რომ ამგვარი კერამიკა მრავლადაა დადასტურებული წინა აზიის რეგიონში (ახვლედიანი 1999: 62). ზომორფულგამოსახულებიანი კერამიკა, ზოგადად, ყველაზე უხვად თრელის №16 სამარხში დადასტურდა, რაც მის გამორჩეულობაზე მიუთითებს. კერძოდ, აქვე აღმოჩნდა თიხის მცირე პლასტიკის ნიმუში ცხენის ფიგურის სახით (ახვლედიანი 1999: ტაბ. LXXXVII). რქოსანი სახეობის ცხოველის გამოსახულებით საინტერესო ნიმუშს მიაკვლიეს ძვ.წ. VIII ს. ბოლოსა და VII ს. პირველი ნახევრის თრელის №24 სამარხში, სადაც ჭურჭელს მხარზე შემოუყვება მსვლელობის სიუჟეტი ირმის რვა გამოსახულებით (ახვლედიანი 1999: ტაბ. XCVIII³⁹⁰). აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ირმის გამოსახულება სხვა კომპლექსებშიც ფიგურირებს, მათ შორის ნარეკვავის გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის ჭურჭლის ორნამენტაციაზე (ნიკოლაიშვილი, გავაშელი 2007: ტაბ. XXXI¹⁰⁹³). ირმის სახე საკმაოდ ვრცელ არეალშია წარმოდგენილი, მათ შორის კახეთის რეგიონშიც. ამის მაჩვენებელია მელიდელე I სამლოცველო, სადაც ჭურჭლის ფრაგმენტებზე სწორედ ირმების გამოსახულებები გვხვდება. ასევე აღსანიშნავია გულგულა I სამაროვნის №16 ორმოსამარხის ქილის ფორმის ჭურჭელი, კვლავ ირმის გამოსახულებით (ფიცხელაური 1973: ტაბ. XXXVI, LXIV²). აღსანიშნავია, რომ ირმის პრეზენტირება საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდში დასტურდება. მისი გამოჩენა ჯერ კიდევ გვიანი ბრინჯაოს ხანის სრულიად დასაწყისიდანვე იწყება, რისი მაჩვენებელიცაა ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრით დათარიღებული ღრმადელის №4 სამარხი, რომელშიც აღმოჩენილია კერამიკა ირმების გამოსახულებით და იმავე ხანის ღრმადელის №5 სამარხში დადასტურებული ქილა, რომლის ოთხივე ყური სრულდება ცხოველთა თავებით (ქორიძე დ., 1955: სურ. 25, სურ. 30). ასევე აღსანიშნავია წითელგორების №2 ყორღანში მიკვლეული კერამიკა ირმის გამოსახულებით, რომელიც ძვ.წ. XV ს. დასასრულითა და XIV-ის დასაწყისით თარიღდება (გომელაური 2003: ტაბ. III). ნატახტარის გვიანი ბრინჯაოს ხანის სამაროვნის № 31 ორმოსამარხშიც

დადასტურდა მოშავო-მონაცრისფრო დერგზე გამოსახული ირმის ნაკაწრი გამოსახულებები სამკუთხედების დეკორთან კომბინაციაში (სადრაძე 2018: 57-58, სურ. 253). რაც შეეხება თრელის ზემოაღნიშნულ №24 სამარხს, ის განსაკუთრებით მდიდარი აღმოჩნდა ცხოველური თემის პრეზენტირების მხრივ. აქ იყო აგალმატოლიტის (ირანული წარმომავლობის ქვა) ფიალა, რომლის ყური სრულდებოდა ვერძის თავის გამოსახულებით (ახვლედიანი 1999: ტაბ. CII) და, გარდა ამისა, თიხის ჭურჭელი ხარის გამოსახულებით (ახვლედიანი 1999: 46, ტაბ. CIV). ზომორფული სახეები გვხვდება ნარეკავის სამაროვანზეც, სადაც თიხის ჭურჭლის ყურები სრულდება პირდაღებული ცხოველის თავის გამოსახულებით (მცხეთა, ნარეკავი I, 1999: 179, ტაბ. XLI₃₂₆). უნდა ითქვას, რომ, ზოგადად, ამ ეპოქის სპეციფიკურ ნიშნად გვევლინება ჭურჭლის ყურზე ან მხარზე მოდელირებული ცხოველის პლასტიკა, რომელიც მის წინამორბედ არცერთი კულტურის კერამიკულ მასალას არ ახასიათებს. თიხის ჭურჭელზე ზომორფული თემის ამგვარივე და სხვა ტექნიკითაც შესრულებულ პრეზენტირებას საკმაოდ ფართო გეოგრაფია გააჩნია და ის მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს რეგიონით არ იფარგლება. ამის დამადასტურებელი ნიმუშები მრავლად არის მიკვლეული გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის სომხეთის სხვადასხვა ძეგლზე (ჯიხვის, თხის, ხარის, ვერძის, ცხენის გამოსახულებები – ყარაშამბის სხვადასხვა სამარხიდან, დილიჯანიდან, დვინიდან, ასთლი ბლურიდან, ნოემბერიდან; ირმის გამოსახულება – შირაკიდან; გველის რელიეფური გამოსახულება – დვინის სხვადასხვა კომპლექსიდან, სინაპინიდან; ფრინველებისა – ლჭაშენიდან და სხვა (A Glance from the Bronze Age 2010: Figs. 11, 19, 24-26, 33, 34, 54, 57, 73, 78). ეს შემთხვევები, ვფიქრობთ, კიდევ უფრო ნათლად წარმოაჩენს შერჩეული თემის კვლევის გეოგრაფიის გაფართოების აუცილებლობას.

ამ ეპოქის მასალათა შორის არის შემთხვევები, როცა ცხოველის სახეობის დაზუსტება შეუძლებელია მისი სქემატურად გადმოცემის გამო. ამის მაგალითია ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოსა და I-ის დასაწყისით დათარიღებულ წითელგორების №2 ყორღანის ჩაშვებულ სამარხ №3-ში აღმოჩენილი კერამიკა, რომლის სამი ყურიდან მხოლოდ ერთი, გვირგვინზე გარდამავალ კუთხესთან ბოლოვდება ცხოველის თავის გამოსახულებით (ახვლედიანი 2003: ტაბ. III). უაღრესად საინტერესო ზომორფული თიხის რიტონი აღმოაჩინეს ბერიკლდეების ნამოსახლარის გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის I ფენაში (ჯავახიშვილი 2017: ტაბ. LXXI, სურ. 2). ამ სახეობის თიხის არტეფაქტების აღმოჩენის შემთხვევები (თრელის სამარხები, ბერიკლდეები), როცა

ზოომორფული თემა ჭურჭლის ფორმის სახითაა მოცემული, საერთო ჯამში უკვე ერთ ათეულამდეა. რასაკვირველია, ბრინჯაოს ხანის დასასრული ეტაპის ის კომპლექსები, სადაც ზოომორფულგამოსახულებიანი კერამიკა გვაქვს, აქ მოტანილ შემთხვევებს აღემატება. ამჯერად ჩვენი მიზანი ამ ეპოქის ძირითადი დამახასიათებელი ტიპების წარმოჩენა იყო მხოლოდ, თუმცა, ზოგადად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მათი რაოდენობა გვიანი ბრინჯაოს ეპოქაში არცთუ ძალიან შთამბეჭდავია და ის გაცილებით ჩამოუვარდება ადრე ბრინჯაოს ხანაში არსებული ცხოველური თემატიკის ამსახველი კერამიკის შემთხვევებს. აქვე მხედველობაშია მისაღები ერთი ნიუანსიც, კერძოდ კი ის, რომ ზოომორფული სახეები უდავოდ დომინირებს გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის მხატვრული ლითონის პროდუქციაში, ვიდრე კერამიკაზე (აბრამიშვილი რ., 1997: ქრონოლოგიური სქემა). ეს კი, ვფიქრობთ, ამ ეპოქაში ლითონწარმოების, მათ შორის ლითონის მხატვრული პლასტიკის განსაკუთრებული დაწინაურებითაც იყო გამოწვეული. სხვადასხვა ცხოველისა (განსაკუთრებით რქოსანი) თუ ფრინველის ლითონის ფიგურები აშკარად წამყვან ხაზად გასდევს გვიანი ბრინჯაოს ხანის როგორც ადრეული ეტაპის, ძვ.წ. 1350-1250 წწ. დათარიღებულ (ფიცხელაური კ., 2013: 520), ისე გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის ძეგლებს (Abramishvili, Abramishvili 2008: 351-363, Figs. 3, 4; ფიცხელაური 2013: 520; გომელაური 2003: 76-90). ამ მონაცემების გათვალისწინების საფუძველზე კი შესაძლებელია იმის თქმა, რომ, ზოგადად, ცხოველთა გამოსახვა, როგორც დეკორის ელემენტი, და მისი შემადგენელი ნაწილი აღნიშნულ ეპოქას, ცხადია, ახასიათებს, მაგრამ მაინც უფრო მოკრძალებული რაოდენობით კერამიკის შემთხვევაში, ვიდრე ლითონში.

რაც შეეხება ქრონოლოგიურ მომენტს თიხის ჭურჭელზე სხვადასხვა ტექნიკური ხერხით გადმოცემული ცხოველური სტილის შემთხვევაში, აქ აუცილებელია იმის ხაზგასმა, რომ ის გაცილებით ნაკლები რაოდენობით დასტურდება ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის თიხის ჭურჭლის ორნამენტაციაზე და საგრძნობლად მატულობს ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში. ესაც, უდავოდ, გვიანი ბრინჯაოს დასაწყისისა და გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ეპოქის კულტურული განვითარების დინამიკის ერთ-ერთი სპეციფიკური მახასიათებელია.

თუკი შევაჯამებთ ყოველივე ზემოთ განხილულ ფაქტობრივ მონაცემებს, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ, ზოგადად, ბრინჯაოს ხანის განვითარების მთელს ხანგრძლივ პერიოდს უწყვეტ ხაზად გასდევს ზოომორფული თემატიკის არსებობა

და ერთადერთი გამონაკლისი შემთხვევა მხოლოდ ადრეორდანიული კულტურის ეტაპია. აშკარად თვალშისაცემია ბრინჯაოს ეპოქის ცალკეულ ეტაპებზე (ადრეული, შუა და გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანა) ზოომორფული თემატიკის განსხვავებული ინტენსივობით არსებობა. ასევე, უთუოდ აღსანიშნავია კერამიკის დეკორზე ამ მოტივის განვითარებისა და მისი სახეცვლილების დინამიკაც. ვფიქრობთ, რომ მისი ინტერპრეტირების სირთულე არა მხოლოდ კულტურათა მრავალფეროვნების ჯაჭვში ზოომორფული მოტივების ცვალებადობაში, ასევე, მის ხან გააქტიურებასა და ხან კი გარკვეულ ეტაპებზე რედუცირებაშია (ან, სულაც, გაქრობაში), არამედ ყოველივე ამის განმაპირობებელ ფაქტორებში. შესაბამისად, როცა ვცდილობთ წარმოვაჩინოთ ზოომორფული მოტივის აქ აღწერილი განვითარების სურათი, იმასაც უნდა გავუსვათ ხაზი, რომ ამ თემას უფრო გლობალურად უნდა შევეხოთ და ვეძიოთ ამის გამომწვევი ფაქტორები. ვფიქრობთ, ამგვარ მთავარ მიზეზთა შორისაა ბრინჯაოს ხანის კონკრეტულ ქრონოლოგიურ ეტაპებზე გავრცელებული კულტურის ხასიათი, მისი თავისებურებანი და მასზე გარესამყაროდან მომდინარე გავლენების ზემოქმედების სპეციფიკაცა. ამ ფაქტორების შესაბამისად, კულტურის სხვა არაერთ მახასიათებელთან ერთად უნდა შეცვლილიყო ზოომორფული ორნამენტაციის განვითარებაც.

უნდა ვთქვათ, რომ ზოომორფულმა ორნამენტულმა თემამ, ქრონოლოგიურ-კულტურულ რეტროსპექტივაში ძალზე საინტერესო სურათი მოგვცა. უპირველესად, ცხადად ჩანს, რომ დროის პერსპექტივაში ის აშკარად განიცდის ცვალებადობას სხვადასხვა მიმართულებით, კერძოდ: ორნამენტული სახეების, მათი სტილისტურ-მხატვრული გადმოცემის და მოდელირების ტექნიკური ხერხების მხრივ. ზოომორფული თემატიკის თიხის ჭურჭლის მონაცემთა საფუძველზე ირკვევა, რომ აგრერიგად დამახასიათებელი ეს ორნამენტული სახე ერთბაშად წყვეტს არსებობას მტკვარ-არაქსის კულტურის დასრულებასთან ერთად და ის აღარ ახასიათებს არც მარტყოფულ და არც ბედენურ კერამიკულ ნიმუშებს.K

კვლევის შედეგადგაირკვა, რომ ზოომორფული ორნამენტის ამა თუ იმ ხერხით გადმოცემა (მაგალითად, რელიეფური ან ნაკაწრი ტექნიკა) ხშირად დომინანტურია რომელიმე ქრონოლოგიური ეტაპისათვის ან გვაქვს შემთხვევები, როცა ის ერთნაირად დამახასიათებელი ნიშანი ხდება ბრინჯაოს სხვადასხვა კულტურისათვის. მხედველობაში გვაქვს ზოომორფული სახეების მოდელირების ტექნიკური და მხატვრული თავისებურებები. თავიდანვე შევნიშნავთ, რომ ყველა ეს

ნიშანი არაერთგვაროვანია ადრეული, შუა და გვიანი ბრინჯაოს ხანის მასალების მიხედვით და, უმეტეს შემთხვევებში, განსხვავებულ ტენდენციებს ავლენს. ამ მხრივ ნიშანდობლივია, რომ შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებულ, II საფეხურზე, რომელიც კულტურულად თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურის არსებობას ემთხვევა (Puturidze 2003: 111-127) და მომდევნო, გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანაში, ზოომორფული თემატიკა თიხის პროდუქციაზე სრულიად სახესხვაობრივი ორნამენტული პრინციპითაა წარმოდგენილი. შესაბამისად, ბრინჯაოს ხანის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ცხოველური სახეები ხან ამოსავალი და წამყვანი თემაა კომპოზიციისათვის, ხან ნაკლებად მნიშვნელოვანი დეტალი და ხან კი ორნამენტაციის მთავარი იდეის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი, როგორც ეს, მაგალითად, შუა ბრინჯაოს ხანის ე.წ. „წყლის სქემის მოტივის“ წყლის ფრინველთა გამოსახულებები. ასევე სიმბოლურია, რომ ზოომორფული ელემენტი კერამიკის დეკორში ზოგჯერ ასახავს კომპოზიციურ ერთიანობას და მისი უშუალო შემადგენელი ხდება (ქვაცხელას №36 სამარხის პიქტოგრაფული ნიშნებით შემკობილი ჭურჭლის ორნამენტული სქემა), თუმცა გვაქვს, და თანაც არაერთი, ისეთი მაგალითები, როცა ცხოველური ორნამენტი ერთადერთი დამოუკიდებელი სახეა და ის მხოლოდ ჭურჭლის საფასადო მხარის გაფორმების დატვირთვას იძენს.

მასალის ინტერპრეტირება დროისა და კულტურათა ცვალებადობის ფონზე საშუალებას გვაძლევს ვთქვათ, რომ ბრინჯაოს ხანის მთელი ქრონოლოგიური ჯაჭვი წარმოგვიდგენს ზოომორფული თემატიკის განგრძობადობას თიხის ჭურჭლის ზედაპირის ორნამენტირებისას. ერთადერთი, შედარებით ხანმოკლე ეტაპი, როცა ეს ტრადიცია წყვეტს არსებობას და, როგორც სახე, ჭურჭლის შემკობაში საერთოდ აღარ მონაწილეობს, ადრეყორღანების კულტურის საფეხურია. ბრინჯაოს ხანის ყველა დანარჩენ ეტაპზე ზოომორფული თემა არსებითია კერამიკის ორნამენტაციის კუთხით და არ კარგავს აქტუალობას.

ვფიქრობთ, რომ მომავალში უადრესად მნიშვნელოვანი იქნება აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიისათვის გაკეთებული ზოომორფული თემის ინტერპრეტაციის შედარებითი კვლევა კავკასიის სხვა რეგიონების მონაცემებთან, თითოეული ვიწრო ქრონოლოგიური პერიოდის ფარგლებში. ჩვენი აზრით, ამ თემის კვლევის გეოგრაფიის გაფართოება და მეტი დეტალიზაცია გაცილებით დრამატიკულად ჩაგვახედებს ამ საინტერესო საკითხში, რომელიც საყურადღებოა არა მხოლოდ თავისთავად (ანუ ამ ორნამენტის სტატისტიკური სურათის დაზუსტების, მისი

წარმოშობისა და განვითარების თვალსაზრისით), არამედ უფრო მასშტაბური თვალთახედვითაც. კერძოდ კი, წინა აზიასა და კავკასიაში გავრცელებული ამ ორნამენტული სახის შესწავლის საფუძველზე რომელიმე კონკრეტულ რეგიონებს შორის კავშირურთიერთობისა და გავლენების არსებობის კვლევის პოზიციიდან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- აბრამიშვილი, რ. ამიერკავკასიის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ძეგლების ქრონოლოგია. თბილისის არქეოლოგიური მუზეუმის ბიულეტენი, №1, თბილისი, 1997.
- ახვლედიანი, ნ. რკინის ფართო ათვისების ხანის ძეგლები თბილისიდან. საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაბეჭდი), თბილისი, 1999.
- ახვლედიანი, ნ. პირმოყრილი ჭურჭლის თარიღისათვის (თრელის სამაროვნის ②8 სამარხი). კავკასიის ბრინჯაო-რკინის ხანის არქეოლოგიის პრობლემები. თბილისი, 2003, გვ. 59-65.
- გოგაძე, ე. თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი. თბილისი, 1972.
- გოგოჭური, გ., ორჯონიკიძე, ა. თისელის სერის მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარი და სამაროვანი. მბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი სამხრეთ კავკასიის მილსადენი და არქეოლოგია საქართველოში. თბილისი, 2010, გვ.110-118.
- გომელაური, ნ. სამთავროული კულტურის მცირე პლასტიკის გენეზისის საკითხისათვის. კავკასიის ბრინჯაო-რკინის ხანის არქეოლოგიის პრობლემები. თბილისი, 2003, გვ. 76-90.
- თბილისი, არქეოლოგიური ძეგლები. ტ. I, თბილისი, 1978.
- ლორთქიფანიძე, ო. ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბილისი, 2002.
- მახარაძე, ზ. ციხიაგორის მტკვარ-არაქსული ნამოსახლარი, თბილისი, 1994.
- მრცხულავა, გ. სამშვილდე (1968-70 წწ. არქეოლოგიური გათხრების შედეგები), თბილისი, 1975.
- მრცხულავა, გ., ორჯონიკიძე, ა., მინდიაშვილი, გ., ჯაფარიძე, ო. ადრე ბრინჯაოს ხანა. საქართველოს არქეოლოგია, ტ. II, (რედ. ო.ჯაფარიძე), თბილისი, 1992, გვ. 70-215.
- მრცხულავა, გ. მტკვარ-არაქსის კულტურის პრობლემები, თბილისი, 2010.
- მუსხელიშვილი, დ. ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა, თბილისი, 1978.
- მცხეთა 1998, ნარეკვაფი I, (რედ. ა. ავაქიძე), თბილისი, 1999.
- ნიკოლაიშვილი, ვ., გავაშელი, ე. ნარეკვაფის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 2007.
- ორჯონიკიძე, ა. სამცხე-ჯავახეთი ადრებრინჯაოს ხანაში, თბილისი, 1983.

- ორჯონიკიძე, ა. ადრეული ყორღანები საქართველოში, თბილისი, 2015.
- ორჯონიკიძე, ა. საქართველოს უძველესი ისტორიიდან, თბილისი, 2019.
- სადრაძე, ვ. ნატახტრის შუა და გვიანბრინჯაოს ხანის სამაროვნები, თბილისი, 2018.
- საქართველოს არქეოლოგია, ტ. II. (რედ.ო. ჯაფარიძე), თბილისი, 1992.
- წიციხელაური, კ. აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები, თბილისი, 1973.
- წიციხელაური, კ. სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავკასიის ეთნოკულტურული სისტემა ბრინჯაო-რკინის ხანაში, თბილისი, 2013.
- ფუთურიძე, მ. ადრეული ხანის ანატოლიურ-სამხრეთკავკასიური კავშირთა ერთობების კვლევა არქეოლოგიურ მეცნიერებაში და მისი პერსპექტივები. კავკასიოლოგიური ძიებანი, ტ.4, თბილისი, 2012, გვ.219-233.
- ფუთურიძე, მ. ურმიისპირეთის რეგიონის გავლენა სამხრეთ კავკასიაზე: თრიალეთის კულტურის ერთი ტიპის კერამიკის კვლევა. აღმოსავლეთმცოდნეობა, № 8, თბილისი, 2019, გვ. 115-131.
- ქორიძე, დ. თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, ნაწ. I, თბილისი, 1955.
- ღლონტი, ლ., ჯავახიშვილი ა. ურბნისი, I. ქვაცხელების (ტვლეპია-ქოხის) ნამოსახლარზე 1954-1961 წწ. ჩატარებული გათხრები, თბილისი, 1962.
- ჩუბინიშვილი, ტ. ამირანის გორა, თბილისი, 1963.
- ღლონტი, მ. რელიეფურორნამენტიანი ჭურჭელი არაგვის ხეობიდან (ქვემო არანისის (ახალი უინვალის) მტკვარ-არაქსული ნამოსახლარი). ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში, № 17-18, თბილისი, 2006, გვ. 51-61.
- შანშაშვილი, ნ. ნიშნები და სიმბოლოები მტკვარ-არაქსის კულტურის კერამიკაზე, თბილისი, 1999.
- შანშაშვილი, ნ. მტკვარ-არაქსის კულტურის ნიშან-სიმბოლოების ფუნქციის, დათარიღებისა და წარმომავლობის ზოგიერთი საკითხი, ძიებანი, №15-16, თბილისი, 2005, გვ. 84-94.
- ჩუბინიშვილი, ტ. მტკვრისა და არაქსის ორმდინარეთის უძველესი კულტურა, თბილისი, 1965.
- ჯაფარიძე, ო. ქართველი ტომების ეთნო-კულტურული ისტორიისათვის ძვ.წ. III ათასწლეულში, თბილისი, 1998.
- ჯავახიშვილი, ა. ბერიკლდეების ნამოსახლარი, თბილისი, 2017.
- ჯაფარიძე, ო. კიკვიძე ი., ავალიშვილი გ., წერეთელი ა., მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები, თბილისი, 1981.
- ჯაფარიძე, ო. ქართველი ერის ეთნოგენეზის სათავეებთან, თბილისი, 2006.

- Abramishvili, R., Abramishvili M. Late Bronze Age Barrows at Tsiteligorebi. *Archaeology in Southern Caucasus: Perspectives from Georgia*. (eds. A.Sagona and M. Abramishvili), Leuven-Paris-Dudley, MA., 2008, 351-363.
- A Glance from the Bronze Age. Findings from the Bronze Age Burial Mounds in Armenia. IV-I Millennia B.C. From the Collection of the History Museum of Armenia. Catalogue-Album. Yerevan, 2010.
- Devedjian, S. *Lori Berd*, vol. II, Erevan, 2006.
- Glonti, L., Ketskhoveli, M., Palumbi, G. The Cemetery at Kvatskhelebi. *Archaeology in Southern Caucasus: Perspectives from Georgia*. (eds. A.Sagona and M. Abramishvili), Leuven-Paris-Dudley, MA., 2008, 153-184.
- Kakhiani, K., Sagona, A., Sagona, C., Kvavadze, E., Bedianashvili, G., Messenger, E., Martin L., Herrscher E., Martkoplshvili I., Birkett-Rees J., Longford K. Archaeological Investigations at Chobareti in Southern Georgia, the Caucasus. *in: Ancient Near Eastern Studies*, vol. L., Louvain, 2013, 1-138.
- Kvavadze, E., Bochian, G., Chinchaladze, M., Gagoshidze, I., Gavagnin, K., Martkoplshvili, I., Rova, E. Palynological and Archaeological Evidence for Ritual Use of Wine in the Kura-Araxes Period at Aradeti Orgora (Georgia, Caucasus). *Journal of Field Archaeology*, vol. 44, Issue 8, Routledge, 2019, 500-522.
- Mindiashvili, G. Early Kurgans of the South Caucasus (Social-Economic Aspect). *Studies in Caucasian Archaeology*, vol. I., Tbilisi, 2012, 71-89.
- Narimanishvili, G. Archaeological Investigations in Trialeti. *Archaeology of Armenia in Regional Context*. (eds. P. Avetisyan and A. Bobokhyan), Yerevan, 2012, 88-105.
- Puturidze, M. Social and Economic Shifts in the South Caucasian Middle Bronze Age. *Archaeology in the Borderlands. Investigations in Caucasia and Beyond*, (eds. A. Smith and K. Rubinson), Los Angeles, 2003, 111-127.
- Puturidze, M. The Dynamic of Continuity in Ceramic Production at the Middle of III Millennium BC: An Example of Georgia. *Studies in Caucasian Archaeology*, vol. 1, Tbilisi, 2012, 12 – 70.
- Sagona, A., Zimansky P. *Ancient Turkey*. London and New York, 2009.
- Дедабришвили, Ш. Курганы Алазанской долины, ТКАЭ, т. II, Тбилиси, 1979.
- Есаян, С. Древняя культура племен северо-восточной Армении (III-I тыс. до н.э.), Ереван, 1976.
- Кахиани, К., Глигвашвили Э. Курганное погребение Тriaлетской культуры из Дманиси. *Археология, Этнография и Фолклористика Кавказа*, Тбилиси, 2007, 99-100.
- Кушнарева, К. Южный Кавказ в IX - II тыс. до н. э. Этапы культурного и социально-экономического развития, Санкт-Петербург, 1993.
- Куфтин, Б. Археологические раскопки в Тriaлети, I. Опыт периодизации памятников, Тбилиси, 1941.
- Мунчаев, Р. Куро-Аракская культура. *Археология. Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и Средняя бронза Кавказа*, Москва, 1994, 8-57.

Marine Puturidze

**Zoomorphic Ornamental Tradition and the Dynamics of its Transformation in Bronze Age
Cultures: the Case of Eastern Georgia**

Summary

The article is dedicated to the special study of origin and continuation of zoomorphic decoration throughout the Bronze Age in the territory of eastern Georgia. At the present state of research, it is possible to note that zoomorphic ornamentation was represented well enough elsewhere in eastern Georgia and lasted from the Early Bronze era including the very end of Late Bronze-Early Iron Age. Exclusively one short time-interval, when an interruption of the mentioned type of decoration was recorded, was the period of so-called Early Kurgan Culture.

Currently, this survey considers a wide range of data of animal decorations, represented on the pottery from various assemblages. It allows to judge about the continuity and development of these ornamental motifs and the methods of their representation in eastern Georgia throughout the entire Bronze period (Early-, Middle- and Late Bronze-Early Iron Ages).

This is exactly the long time interval, deliberately chosen for this purpose, that allows to consider the zoomorphic ornamental tradition from the point of view of its continuity or disappearance during the above mentioned stages of Bronze Era.

From this point of view, the presented article particularly analyses dozens of ceramic assemblages from the Early Bronze Age Kura-Araxes culture, Middle Bronze Age phase I, the so-called Early Kurgan culture, Middle Bronze Age phase II Trialeti culture of Brilliant Kurgans and the cultures of Late Bronze-Early Iron Age (Samtavro and Lchashen-Tsitelgorebi cultures). This rather long period allows us to examine interesting ceramic assemblages, firstly, from the perspective of their continuation and, secondly, from the point of transformation or total change of zoomorphic design throughout hundreds of centuries.

Ceramic artifacts on the surface of which were represented animals and birds are characteristic of the Kura-Araxes culture of the Early Bronze Age. Usually they are designed by using different technical implements, like relief, incised and engraved techniques. Clay masters of this period were attempting to create different faunistic varieties: horned animals, cranes, wild goats, dogs, snakes or

others. It is important to note that animal images are presented not only as ceramic decorations but also as clay and stone figurines and as metal personal ornaments (like diadems of the elite representatives). During the excavations carried out in the last years in Shida Kartli region were revealed especially interesting and unique clay samples, which were modelled as animal-shaped vessels. This form (fashion) of vessel does not have continuation in the succeeding Middle Bronze era, and only after a long time interval again appears in the Late Bronze-Early Iron Age and, what is remarkable, in the same area of eastern Georgia (Trelis cemetery, I layer of the Berikldeebi settlement).

From the point of view of continuation of the zoomorphic decoration, special attention was devoted to the clay artifacts of the so-called Early Kurgan culture (earliest, i.e. I phase of the Middle Bronze Age), where no case of an animal design was recorded. Throughout this relatively short time-interval, clay or stone figurines were not produced either. It seems greatly surprising why the best South Caucasian masters of clay vessels were not interested at all in presenting faunistic ornamentations, whereas, they are the ones, i.e. the jewellers of the Bedeni Culture, who created such a unique and fascinating figurine as the golden lion. This fact of an absence of any zoomorphic ornamentation on the ceramics of this cultural unit arouses interest and questions.

The mentioned motif again appeared as the ornamentation of pottery in the developed, i.e. II phase of the Middle Bronze Age, which coincides with the period of existence of Trialeti Culture of Brilliant Kurgans. Among the assemblages of this period was discovered clay production with different zoomorphic motifs, mainly of complicated design. Representations of various horned animals, among them: pasang (*Capra aegagrus*), Caucasian goat (*Capra*), goat (*Capra hircus*), water birds, etc., represent specific ornaments for Trialetian ceramics. It is symptomatic that they modelled animals/birds by using different techniques: like painting (the case of water bird ornament, which appears to be a detail of the so-called “water-scheme motif” decoration), incised, engraved, relief (cases of snake design) and the so-called “combed” ornamentation.

It seems an essential matter that faunistic design is more characteristic of the Toreutic assemblages than the pottery of the Trialeti Culture, which might be explained by the heyday of the high artistic craft. At the same time, it should be noted that clay or stone figurines, which were so actual for the Early Bronze Age Kura-Araxes culture, absolutely disappeared during the Middle Bronze period.

From the point of view of zoomorphic decorations, special attention should be given to the clay production of the final stage of Bronze era, i.e. Late Bronze-Early Iron Age. Zoomorphic ornamentation appears rather more actual at the time of its final phase, rather than during the early phase of Late Bronze Age. Different types of animals (ram, bird, snake, undefined horned animal,

lion, Caucasian goat) were designed on clay pottery of that period. The considered ornamental images were represented by sculptural details, which were incised, engraved or attached to the lug or shoulder of the vessel.

Summarizing numerous currently known clay assemblages of the long-lasting Bronze era, from the point of continuation of zoomorphic decorations, it might be concluded that the mentioned design was a characteristic feature for all the stages of this period, except the relatively short time-interval of so-called Early Kurganculture pottery. At the same time, it seems essential that for each stage of Bronze era, i.e. Early-, Middle- and Late Bronze-early Iron Age, more or less distinct technical methods of modelling were symptomatic, as well the representation of the faunistic world.

It would be preferable if scholars investigated the issue discussed above from the point of view of evaluation of materials from different regions of the Caucasus and their comparative study. The overall study of this issue requires further detailed research of faunistic ornamental design represented on clay patterns from other regions of the Caucasus as well. Only such wider consideration of clayware from the point of its distribution will give a chance to judge with more certainty about the continuity of zoomorphic ornamental tradition.